

ՄՏԵՐՄԻԿ ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ՅԵՏ ՄԱՀՈՒ

ՍԻՐԵԼԻ ՍԵՐՈՎԲԷ ԱՐՔԵՊՍ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆԻ ՀԵՏ

(Իր մահուան ֆառասուցիքն առթիւ)

Հեռախոսին զանգը հնչեց այդ գիշեր
ստվորականին պէս: Խօսողը անսովոր
հեծկուտանքով ու անկապ վանկերով այս
քանի մը բառերը փոփոաց ականջիս.
«Մեր ... Առաջ ... նորդ ... Սըր ...
բազա ... նը ... օրերը քեզի ...»: Կար-
ծեա լախտի հարուած մը իջու գլխուս:
Քանի մը վայրկեանէն, սնարիդ մօտն էի
արդէն: Անկողնիդ մէջ պառկած էիր,
Դէմքդ քողարկուած էր կարծեա սուրբի
մը երկկողմնութեամբ: Անշնչացած մար-
մինդ անգամ ախուր վեհութիւն մը կը
պարառադէր սենեակիդ տիրապետող մըթ-
նալորտին: Շրթունքներդ ինքնաբերաբար
ինկան տակաւին չառուած հակաիդ վրայ:
Ակնթարթի մը արագութեամբ կեանքիդ
պատմութիւնը, շարժանկարի կամուսնի
մը պէս, անցաւ աչքերուս առջեւ ...:

Անակնկալ մահդ, սիրելի Սրբազան,
անդարմանելի կորուստ մը եղաւ բոլորիս
համար, և եթէ մեր սրտերն այսօր լեց-
ուած են սուգովդ, անոր համար է, որ
ամէնքս ալ կը զգանք անդոհական այն
պարապը, զոր բացիր քու մահովդ մեր
այրիացեալ հագիներուն մէջ:

* *

1908-ը եղաւ ծնունդդ աւետող երջա-
նիկ տարին, վաճառ լճին գեղածիծող ա-
փերուն փոռուած Միստան աւանին մէջ:
1915-ը եղաւ այն չարաշուք տարին, որ
մեր ժողովուրդին զարհուրելի նշանը
առաջանգեց ու պատկերասփռեց՝ ճշդա-
քակիրթն նկատուած ազգերուն կամովին

խուլացած ականջներուն և կուրացած
աչքերուն:

Հազիւ եօթնամեայ մանուկ, այդ ա-
հաւոր օրերուն՝ դեռ անգիտակ դառն ի-
րականութեան, նորածիլ ու դալար ճիւղի
մը հանգոյն անջատուեցար ընտանեկան
բունիչդ և խառնուելով տարաբախտ հայ-
րենակիցներուդ խուճապահար ամբոխին,
քշուեցար տարագրութեան արիւնոտ ու
ոմայի ճամբաներուն վրայ, դէպի ան-
ծանօթ վայրեր:

Սակայն բախտը ժպտեցաւ քեզի ու
քեզ նման իրենց դժբախտ հակառակորդին
լքուած հայ մանուկներուն: Պատասպա-
րուեցար ու կերակրուեցար որբանոցներու
մէջ, որոնք իբրեւ բարեօրիական հաստա-
տութիւններ, նախախնամական անուրա-
նալի դեր մը կատարեցին մեր հալածուած
ժողովուրդին ձեացորդները մէկտեղելու
և դանդաղ վերապրեցնելու գործին մէջ:
Ի վերջոյ, ապագայի դատար Շրուստղէմի
Ս. Յակոբեանց վանքին մէջ, ուր և որո-
շեցիր ընդգրկել Հայաստանեայց Եկեղե-
ցին ու հայ ժողովուրդին ծառայելու
ամենէն նուիրական ու վսեմ առարկէզը:

1931 Սեպտեմբերին եղաւ մեր առա-
ջին հանդիպումը: Այդ տարին կը խոր-
հիմ թէ առարկէզիդ ապագայ ծրագրի-
ներուն իրականացման անկիւնաքարն էր
քեզի համար: Առաջնորդուած այն առեւ-
ուան Ս. Յակոբի վարչական և կրթական
կեանքը ղեկավարող իշխանաւորներէն,
Եւրոպա զրկուեցար, հետեւելու աստուա-
ծաբանական և բնազանցական գիտու-
թիւններու:

Այսօրէնք որ կենաց և անմահութեան պարզաստուն ընդունի իր հաւա-
տարիւմ ծառայի հողին և դասաւորէ զայն ի դասս երանելեաց:

«Յիշատակն արդարոց օրհնութեամբ եղիցի»:

Ե.

Ուրեմն, իրրեկ Լոնտոնի համալսարանին ուսանող, դէպի Անգլիա ճամբուղ վրայ՝ Գահրիբէն անցար։ Այդ օրերուն տասնհինգամեայ պատանի մըն էի։ Այսօրուան պէս կը յիշեմ, երբ տեսայ քեզի, առինքնուեցայ պարզապէս բարեմոյն դէմքիդ ու երիտասարդական աւելնով վարդաւուն աչքերուդ ի տես։ Ու ես ալ որոշեցի հետեիլ օրգեղբորս ուղիիդ, չէ՞ որ անձին օրինակը շատ աւելի հրապուհ ինչ եւ համոզիչ է քան գիրքերու թելադրած իմաստութիւնը։ Երկու տարի յետոյ, ուսմանդ աւարտին, նորէն Վանք վերադարձար ու զիս դատար ժողովարանը քրտեղաններուն վրայ՝ ժպտեցար ինձի, կարծեմ ուրախ էիր վանական միջնորդարի մէջ տեսնելով զիս, ու ես՝ անհոսպ գոհունակութեամբ մը լռելեայն յայտնեցի քեզի իմ երախտագիտութիւնը։

Մասնագիտութիւնդ էր Հովնուսկոն Աստուածաբանութիւն։ Դաստիարակութիւններուդ ունկնդիրներէն մին պիտի ըլլայի Վանքի Ընծայարանին մէջ՝ 1936-1938 տարիներուն։

Հաւատարմի աշակերտը եւ Դոսեան Պատրիարքին, որ կոպած ու զարբնած էր կարծես միտքդ ու հոգիդ իր սալին վրայ, խորունկ համոզումով կը ջաճէիր մեզի այն ատեն ամբարած մտային պաշարդ ու հոգեկան սնունդդ, որոնք, ա՛հ, ի՛նչ անխորտակելի նշանաբան՝ մա՛նաւանդ քեզի համար, հիմնուած էին Մեծ Վարդապետին մարգարտանման խօսքերուն վրայ։ «Հովիւ քաջ զանձն իւր դէն ի վերայ ոչխարաց»։ «Մի մոռնաք, սիրելի աշակերտներ, որ մօտ ապագային դուք ալ ինձ նման պիտի կանչուիք Հովիւներ ըլլալու, առաջնորդելու համար աշխարհի չորս ծագերուն ցրուած մեր տառապեալ ժողովուրդին քիզորներէն կազմուած փոքրիկ հօտերը։ Հետեւաբար պետք է ըլլաք քաջ հովիւներ, անվեհեր առաջնորդներ՝ պաշտպանելու համար ձեր հօտը եւ փրկելու զայն՝ խորամանկօրէն գիշատել ուղող գայլերուն յարձակումներուն դէմ»։ Այսպէս կը վերջանային զմեզ խանդավառող դասախօսութիւններդ։

Վսեմ էր այդ կոչումը, նոյնիսկ դերմարդկային՝ անոր սիրոյն յանձն առ-

նւած զոհողութիւնները։ «Բարեկամք եւ կոչեցեալք իւրացնելու այդ առաքելութիւնները՝ փորձութեան բովէն անցնել յետոյ։ Քրայց սակաւք եւ ընտրեալք»։

Փանի մը տարիներ վանքին մէջ կրթական եւ վարչական պաշտօններ վարելէ յետոյ, 1950ին, գիտակցօրէն կառուած կրօնական եւ ազգային սկզբունքներու, օրուան Տեղապետի խորհուրդին հետ մէկ, Գեորգ Զ. Կաթողիկոսին լիազօրութեամբ, յանձն առիր շրջապատյանի կառավարել Ս. Երկրէն դուրս ի սփիւռս աշխարհի։ Առաջնալի մը խոնարհութեամբ՝ քայքայ հաւատաւոր վճակատութեամբ քրտեցիր Քրիստոսի վարդապետութիւնը եւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի աննկուն հաւատքը Արեւմտեան կրիստոնեային վրայ տարածուած բոլոր հայ համայնքներուն։

Մինչ այդ սակայն՝ ես . . . կ'երեւի թէ այն ատեն այդ ռուսաց ընտրեալներուն մաս կազմելու արժանի չէի։ 1944ին՝ արդէն տարիէ մը ի վեր Ս. Յակոբեան Միաբանութեան մէջ ծայր տուած վէճերուն եւ պառակտումներուն անհաղորդ մնալու կամքիս անսովով՝ ուղեցի ժամանակ մը հեռանալ Վանքէն, որ պատճառ պիտի ըլլար յետոյ կամաւոր հեռացումիս կրօնաւորի կեանքէս։

Ես ալ քեզի պէս, սիրելի Սրբազան, լեցուցած էի սպիրտ Սամարուհիին նման Յովոր Նահապետի լրհորէն, եւ ալ քեզի պէս տարի զայն ուսամբարձ փորձառնութեան երկիրը՝ բաշխելու անոր պարունակած անմահական ջուրէն, բաժակ առ բաժակ, բոլոր անոնց՝ որոնք կ'ուզէին յաղեցնել իրենց հոգիներուն պատուքը։ Սակայն երկար չտեւեց իմ այդ առաքելութիւնը։ Փորձառութեան պակասն ու երիտասարդական ըմբոստ մտածումներս շղեցեցին քայլերս՝ վճռականութեամբ ընդգրկած ասպարէզիս նպատակէն, եւ քիչ ժամանակուան մէջ ինքզինքս դատար կրօնական կեանքիս համար հետզհետէ կառուցող դղեակին աւերակներուն դիմաց։ Եւ առանց չափելու զղլխանքիս անդունդին մթին խորութիւնը, հետս տարի ճկնապ

այդ ջանքերը որակելու համար դայն կեդ-
րախական Ափրիկէի խոսքն անապատնե-
րու աւազներուն վրայ: Ուղեցի կամուռը
գիտումով մոռացութեան ենթարկել ինք-
զինքն, հեռու, չափ հեռու իմ ազգա-
կիցներէս, ընտանեկան պարագաներէս և
ժանաւանդ իմ վտանկան եղբայրներէս:
Տարիներ շարունակ խորխորակեցի մթու-
թեան մէջ ի խնդիր այն ճշմարտութեան,
զոր կորսնցնել էի ուղամ կամովին սեա-
մորթներու աշխարհին մէջ: Սակայն, ի
զուր, Հեռանալէ կը զգայի թէ Քիստէ
ինձ ընդդէմ խթանի աքսցելոյ: Չէ՞ որ
մեր Մեծ Վարդապետին խօսքերը՝ ճիշդ
Փշմարտութիւն և հեռա՞ք փորագրած էի
վանքին մէջ սրտիս մարմարին վրայ, և
ուզեցի ախմարօքն անգիտանալ թէ այդ
արձանագրութիւնը անշնչելի էր ինձի
համար: Առանձնութեանս մէջ կը մտածէի
առիթ մը ստեղծել ինձի՝ ապրելու համար
Հիթանասաց Առաքելուն հրաշագործ տե-
սիլը, Ներսիս Հրամանակոսի համբա՞յ մը
պէտք էր ինձի: Չէի գիտեր թէ Ափրիկէի
առփառանքներէն անդին խորհողներ կա-
յին առկալին իմ գոյութեանս մասին:
Այդ շրջանի Սամարացիներէն առաջինը
գուն եղար, Սրբազան Հայր, որովհետեւ,
երրորդ անգամ ըլլալով, խոխոխամու-
թիւնը զիս նորէն դրաւ զէպի քեզ տ-
աւջնորդող համբուն վրայ:

1953 Ապրիլին էր երբ առաջին ան-
գամ ըլլալով առիթը ստեղծայ եւրոպայի
ամենախառնաժամայրաքաղաքը այցելե-
լու: Փարիզ, անոր առաջնական հրա-
պոյրը և հեշտաբայ գիշերներուն համ-
բուր երազներու աշխարհին մէջ ժխան
կրցած էի երեւակայիլ տարիներ շարունակ:

Հայ ըլլալու բնազդս և կրօնական
գաւաթիարակութիւնս քայներս զեցին ա-
մենէն առաջ դէպի Փան Կուստին Հայկա-
կան Եկեղեցին: Կիրակի օր մըն էր: Շա-
բաթն է որ կարօտն ունէի շնչելու այն
խնկաւէտ մթնոլորտը, որ իմ էր եղած
մտնութեանէս ի վեր: Անհունօրէն երջա-
նիկ զգացի ինքզինքս երբ եկեղեցւոյ
գուռի թիւն մէկ տնկիւնը կախուած՝ Ս. Էջ-
միածինը խորհրդանշող կանթեղէն վա-
ռեցի առաջին մոմս աւ արտասանեցի
լուկիայն՝ աւելի քան տասը տարիներ

յետոյ, իմ առաջին Հայր մերձը, ազգիս
պատկանող այդ արարվայրին մէջ:

Հազիւ քանի մը ամիսներ անցած էին
այն երջանիկ օրէն, երբ Ֆրանսահայ գա-
ղութը, արժանաւոր ընտրութեամբ մը,
Առաջնորդ նշանակեց քեզ իր եկեղեցւոյ
թափուր մնացած աթոռին վրայ:

Պատարագէն յետոյ երբ զիրար ող-
ջազուրկեցինք, վստահ եմ, սիրելի Սըր-
բազան, որ մեր հոգիները հրճուեցան
այնպէս, ինչպէս հօր մը հոգին՝ վերա-
գաւած ըլլալուն իր կորուսած զաւակը և
որդւոյն հոգին՝ երբ ան կը փարի զըզ-
ուանքով և երախտագիտութեամբ իր
հօրը կուրծքին:

Տասներկու տարիներ ապրած էինք
ժխան վտանկան մթնոլորտին մէջ, հե-
տեաւոր մեր ժիշկ ստեղծուած էր եղբայ-
րական սէր և վստահութիւն: Երկար ժա-
մանակի պէտք չկար, մեր հին յիշատե-
կները իրարու պատմելու ընթացքին, ան-
գրազառնալու անգամ մը ևս, որ այդ
զգացումները անապատ էին մնացած մեր
սրտերուն մէջ:

Մեր մտերմիկ խօսակցութիւնը ընդ-
գարս տարաւ քեզի հետեւել հարցումը
ընելու ինձի. «Զղշտացո՞ւ ես, հեռացած
ըլլալուն համար եկեղեցական առաքել-
դէն: Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ ատու-
շանին մէջ Թորգոմ Պատրիարքի բողոքը
աքցուցած հոգիս չի կրնար սառիլ մեր
ազգային աւանդութիւններուն նկատ-
մամբ: Դիտակից էի որ սկզբունքներս,
մտածումներս և զգացումներս դէպի Ազգա-
ս եկեղեցին մնացած էին անայլայլ:
Հետեւաբար ըսի քեզի. «Սիրելի Սրբա-
զանս, համոզուած ըլլալով որ սքեմը չէ
որ կը շինէ վտանկանը, պիտի շարունա-
կեմ նորէն ապրիլ ա՛յնպէս՝ ինչպէս որ
եմ այժմ, բայց կը խոստանամ քեզի՝
ծառայել մեր Եկեղեցիին և մեր ազգին
իմ կարողութեանս չափով, ա՛յնքան ժա-
մանակ որ Տէրը կհանգ կը շնորհէ ինձի
այս երկրի վրայ»:

~

Սրբազան Հայր, աւելի քան երեսուն
տարիներ Թեմական Առաջնորդի կեանք

և Գործունէութիւնդ չէ որ պիտի պատմեմ հոս մասնաւորապէս։ Այդ բոնը մերիշներ ըրած են արդէն։ Բայց պիտի ուզէի քանի մը տողով անդրադառնալ ատոր՝ յայտնաբերելու համար անոնց՝ ուրիշ չէին ճանչցած քեզ, և եկեղեցականի և ուղիղ մարդու արժանիքներդ։

Ամէնքս ալ գիտենք թէ հաւատարմութեամբ և նուիրումով ծառայեցիր Փարիզի համայնքին, ընդհանրապէս պատկերով հաւատարմէն խաղաղութիւն մը ազգային բոլոր հատուածականութիւններուն միջև։ Արժանաւորապէս քաղցիր յաղթական այն լայն պողոտայէն, որ քեզ առաջնորդեց դէպի մեր Եկեղեցւոյ նուիրապետութեան դադարին։ 1955ին օծուեցար Եպիսկոպոս՝ Ամենայն Հայոց նորընտիր Կաթողիկոս և պաղ-դէն Ա.՝ ձեռամբ որ, միեւնոյն ատեն, վերահաստատեց քեզ Գէորգ Զ. Հայրապետին կողմէ արդէն քեզի շնորհուած նուիրական պաշտօնիդ վրայ, որ էր Հայրապետական Պատուիրակի բլուրդ Արեւմտեան Եւրոպայի Հայոց։ Իբրեւ Ս. Էջմիածնի Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդի անդամ, բազմաթիւ անգամներ կանչուեցար Վենիսփառ Հայրապետին կողմէ, ստանձնելու համար ծանր պատասխանատուութիւններ, լուծել ջանալու կնճառ հարցեր, որոնք վերջին քսան տարիներու ընթացքին լրջօրէն ցնցել փորձեցին ամուր վէժի վրայ իմնուած Հայաստանեայց Եկեղեցին։ Ըրիր այն՝ ինչ որ կըրնայիր ընել, Սրբազան։ Ի վերջոյ, կառարկալ Գործ մը աստուածային արարք մըն է, և մենք՝ երկրաւոր արարածներս, ստիպուած ենք յարաբերականութեան բաղդատականը ընել, մեր արարքները դատելու և արժէք մը տալու անոնց։

Տարի մը առաջ, Մայիսին, Ֆրանսական կառավարութիւնը, գնահատել ուզեցով ճշտ արժանիքներդ իբրեւ Ֆրանսայի յարաւարականութեան պետը, ի ներկայութեան հիւրաբար քաղաքս գտնուող Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին, Պատուոյ Լէգէոնի շքանշանով դարդարեց կուրծքդ։

Մտար կարգին մէջ այն սրբազան և երախտաւոր եկեղեցականներուն, որոնք ի. դարու արշալոյսին արեւովը փայլե-

ցան։ Դուն ալ, անոնց նման, կառաւակամբողջական նուիրումիդ՝ դատապարտուեցար, ինչ որ բաժինն է բոլոր նուիրեալներուն, այս պարտաւար շխարհի մէջ։

Կը յիշեմ, Սրբազան Հայր, երբ որ մը քեզի յայտնեցի մատնագութիւնս, ըսելով թէ՛ Վեյ վախճամ որ 2000 կան թուականներուն ծնող Ֆրանսայի սերունդը պիտի չխօսի այլեւ իր Մեծածախնէ լեզուն և հետզհետէ պիտի կորսնցնէ իր Հայ ժողովուրդին պատկանելու գիտակցութիւնը։ Ամենախոր համոզումով պատասխանեցիր ինձի. «Ո՛ր, բարեկամ, հոս համայնքն է մեր առաջ դադարին։ Մեր պատմութիւնը, վարդապետեց պատերազմէն ի վեր, հրահանգած է մեզի, թէ՛ Հայ ժողովուրդը ուր որ ալ ապրի՝ չի կորսնցնէ իր ինքնութիւնը և նոյնիսկ իր լեզուն, ա՛յնքան ատեն որ կառած կը մնայ ան Լուսաւորչի հաւատքով ջամբուած իր Սուրբ Եկեղեցիին»։

Այսպէս, սիրելի Սրբազան, քացիր ամբողջ սիրտդ ճշտ գաւառներուդ, ծառայեցիր անոնց մինչև կեսանքիդ վերջին օրը և ինկա՛ր պաշտօնիդ պատնէ։ Ին վրայ այնպէս ինչպէս վայել էր քեզ նման գինուորեալի մը ի Գրիստոնէական հաւատ։

Սրբապետութիւնը կը ստեղծուէր քեզի, Ս. Յարութեան տօնին առթիւ, կեսանքի անմահութեան մասին քարոզելու, կամ սիրելիի մը դադարին առջև դամբանական մը խօսելու, խորհրդաւոր ներշնչումով մը սովոր էիր յայտարարել Եկեղեցւոյ բեմէն, թէ՛ Ամէն բացուած գերեզման դուռ մըն է լուսաւոր, որ կը տանի հանգուցեալի հոգին դէպի յաւիտենական կեանքը։

Փարիզի հայութիւնը, խուռներամ ներկայութեամբ, յայտնեց իր երախտադիտութիւնը քեզի՝ կատարելով փառաւոր յուզարկաւորութիւն մը և հետեւելով դադարիդ մինչև գերեզմանդ, ուր մարմինդ պիտի գտնէր իր յաւիտենական հանգիստը, հանգուցեալ Առաջնորդներու կողքին։

Յիշատակի տրգորաց օրհնութեամբ եղիցի։

Փարիզ

ԱՐՄԵՆԱԿ ԳՈՒԹՈՒՄԻՎՅԱՆ